

УДК 341.4

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-2\(56\)-1555-1564](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-2(56)-1555-1564)

Плисюк Наталія Миколаївна кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального права та процесу, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, м.Хмельницький, тел.: (067) 276-01-46, <https://orhid.org/0000-0001-9857-929X>

ПИТАННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ УМИСНОГО ВБИВСТВА З МОТИВІВ РАСОВОЇ, НАЦІОНАЛЬНОЇ ЧИ РЕЛІГІЙНОЇ НЕТЕРПИМОСТІ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОМ УКРАЇНИ

Анотація. Досліджуються питання щодо характеристики та аналізу особливостей кваліфікації заподіяння смерті людини з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. Питання кваліфікації даного різновиду умисного вбивства при обтяжуючих обставинах є важливими та актуальними в процесі як здійснення кримінально-правової кваліфікації, так і в практичному аспекті застосування чинного кримінального законодавства в Україні.

Кримінальне законодавство України закріплює ряд норм, які передбачають відповідальність за вчинення діянь із проявами расової, національної чи релігійної нетерпимості. До таких діянь відноситься і вчинення умисного вбивства з мотивів расової, національної чи іншої нетерпимості, яке передбачене п.14 ч.2 ст.115 КК України як окремий різновид умисних вбивств при обтяжуючих обставинах. Поряд із іншими видами умисних вбивств, дане вбивство має свої особливості кваліфікації, які притаманні саме йому і дають можливість розмежовувати з іншими кримінальними правопорушеннями.

Насамперед, необхідно звернути увагу на підвищений ступінь суспільної небезпеки складу злочину, передбаченого п.14 ч.2 ст.115 КК України. Оскільки такий склад є умисним вбивством при обтяжуючих обставинах, за яке передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі, поза сумнівом залишається питання про високий ступінь його суспільної небезпеки, адже мова йде про особливо тяжкий злочин.

В процесі здійснення кримінально-правової кваліфікації діянь, вчинених із мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, в тому числі умисного вбивства з такими мотивами (п.14 ч.2 ст.115 КК України), особливу та основну увагу потрібно звертати на наявність спеціального мотиву як обов'язкової ознаки суб'єктивної сторони складу кримінального правопору-

шення. Такий спеціальний мотив полягає саме в нетерпимості винної особи до представників певної раси, національності, релігійної групи.

Ключові слова: позбавлення життя, вбивство, кримінальна відповідальність, порушення рівноправності, раса, етнічне походження, колір шкіри, стать, мова, релігія, політичні та інші переконання.

Plysiuk Nataliia Mykolaivna candidate of legal sciences, associate professor, professor of the Department of Criminal Law and Procedure, Khmelnytskyi University of Management and Law named after Leonid Yuzkov, Khmelnytskyi, tel.: (067) 276-01-46, <https://orhid.org/0000-0001-9857-929X>

THE ISSUE OF QUALIFICATION OF INTENTIONAL MURDER FOR MOTIVES OF RACIAL, NATIONAL OR RELIGIOUS INTOLERANCE UNDER THE CRIMINAL LAW OF UKRAINE

Abstract. The article examines the characteristics and analysis of the features of the qualification of causing the death of a person on grounds of racial, national or religious intolerance. The issues of qualification of this type of intentional murder under aggravating circumstances are important and relevant in the process of both the implementation of criminal legal qualification and the practical aspect of the application of current criminal legislation in Ukraine.

The criminal legislation of Ukraine establishes a number of norms that provide for liability for the commission of acts with manifestations of racial, national or religious intolerance. Such acts include the commission of intentional murder on grounds of racial, national or other intolerance, which is provided for in clause 14 of part 2 of article 115 of the Criminal Code of Ukraine as a separate type of intentional murder under aggravating circumstances. Along with other types of intentional murders, this murder has its own features of qualification, which are inherent in it and make it possible to distinguish it from other criminal offenses.

First of all, it is necessary to pay attention to the increased degree of social danger of the elements of the crime provided for in clause 14 of part 2 of article 115 of the Criminal Code of Ukraine. Since such an element is premeditated murder under aggravating circumstances, for which a penalty of imprisonment for a term of ten to fifteen years or life imprisonment is provided, there is no doubt about the high degree of its social danger, because this is a particularly serious crime.

In the process of criminal-legal qualification of acts committed for reasons of racial, national or religious intolerance, including premeditated murder with such motives (clause 14 of part 2 of article 115 of the Criminal Code of Ukraine), special and primary attention should be paid to the presence of a special motive as a mandatory sign of the subjective side of the elements of the criminal offense.

Keywords: deprivation of life, murder, criminal liability, racial, national intolerance, religious intolerance.

Постановка проблеми. Життя кожної людини відіграє безумовне значення та вважається найбільш цінним. Відповідно, серед усіх природних та невід’ємних прав людини пріоритет має право на життя, з якого логічно витікають усі решта її права. Адже будь яке із суб’єктивних прав обов’язково є одним із проявів життя, задоволенням певної життєвої потреби, інтересів, намірів. І не випадково в Конституції України [1] з усіх прав насамперед визначається саме право людини на життя, яке також поставлене під охорону і Кримінальним кодексом (далі – КК) України [2].

Проблема кримінально-правової охорони життя людини, її сутність, зміст, регулювання, захист є основною із тих, які поставали перед людством. Вона і в наш час вважається не лише надзвичайно складною, а й невичерпною науковою проблемою. Саме тому питання кваліфікації вбивства людини і умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості зокрема потребують додаткового аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань щодо кваліфікації та кримінальної відповідальності при вчиненні умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості в тій чи іншій мірі присвятили свої праці такі вчені як П.П.Андрушко, С.Д.Бережний, С.Г.Блинська, В.І. Борисов, В.К.Гришук, Д.О.Зуєнко, В.М.Канюс, Є.М.Корж, В.М.Куц, О.М.Лемешко, О.П.Литвин, О.М.Лупіносова, Н.Є.Маковецька, В.М.Мамчур, М.І.Мельник, В.О.Навроцький, І.М.Осика, В.Ф.Примаченко, З.П.Равлінко, А.В.Савченко, І.С.Смірнова, Н.В.Уварова, М.І.Хавронюк, М.Д.Ходаківський, О.М.Шармар та ін.

Не дивлячись на широкий науковий доробок стосовно кваліфікації посягань на життя іншої людини з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, окремі аспекти даних питань вважаються такими, що потребують додаткового, більш глибокого аналізу.

Більш детальний аналіз питань кваліфікації умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості є ключовими питаннями, яким присвячена дана стаття. Вони вважаються важливими та актуальними для практики застосування норм закону про кримінальну відповідальність в Україні, відіграють важливу роль як в процесі здійснення кримінально-правової кваліфікації, так і при призначенні покарання і т.д.

Метою статті є дослідження питань, які мають значення та вплив на процес проведення кримінально-правової кваліфікації при вчиненні умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості за кримінальним законодавством України.

Виклад основного матеріалу. Кримінальне законодавство України закріплює ряд норм, які передбачають відповідальність за вчинення діянь із проявами расової, національної чи релігійної нетерпимості. До таких діянь відноситься і вчинення умисного вбивства з мотивів расової, національної чи іншої нетерпимості, яке передбачене п.14 ч.2 ст.115 КК України як окремий різновид умисних вбивств при обтяжуючих обставинах. Поряд із іншими видами умисних вбивств, дане вбивство має свої особливості кваліфікації, які притаманні саме йому і дають можливість розмежовувати з іншими кримінальними правопорушеннями.

Насамперед, необхідно звернути увагу на підвищений ступінь суспільної небезпеки складу злочину, передбаченого п.14 ч.2 ст.115 КК України. Оскільки такий склад є умисним вбивством при обтяжуючих обставинах, за яке передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі, поза сумнівом залишається питання про високий ступінь його суспільної небезпеки, адже мова йде про особливо тяжкий злочин. Саме тому такі діяння мають різко присікатись. Відповідно, як аналізує І.С.Смірнова, кількість зареєстрованих кримінальних проваджень за статтею 161 КК України на фоні військового конфлікту на території України зросла [8].

Європейський суд з прав людини в своїх рішеннях акцентує увагу на те, що держави зобов'язані належним чином здійснювати кваліфікацію та розслідування злочинів, вчинених з расових та національних мотивів, тобто злочинів на ґрунті ненависті. Відповідно, злочинами ненависті вважаються насильницькі, протиправні діяння, яким завжди передують знецінення, дегуманізація чи профанація окремих соціальних груп осіб за ознаками їх раси, національності, релігії, кольору шкіри, мови, статі, сексуальної орієнтації, гендерних, фізичних ознак.

Обов'язково при кваліфікації діяння як умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості під час встановлення ознак об'єктивної сторони даного складу кримінального правопорушення необхідно досліджувати причиновий зв'язок між суспільно небезпечним діянням та суспільно небезпечним наслідком, який настав [5]. Такий причиновий зв'язок має бути очевидним, що саме діяння винного з проявом нетерпимості до потерпілого призвели до настання смерті такої особи. Адже саме смерть особи є тим наслідком, що дозволяє кваліфікувати діяння як вбивство.

Мотив расової, національної чи релігійної нетерпимості передбачено чинним кримінальним законодавством в якості кваліфікуючої ознаки не лише п.14 ч.2 ст.115 КК України, а й іншими нормами, які закріплюють кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я – ч.2 ст.121, ч.2 ст.122, ч.2 ст.126, ч.2 ст.127, ч.2 ст.129 КК України, але в перерахованих складах кримінальних

правопорушень такі мотиви не пов'язані із вчиненням позбавлення життя іншої людини. Та лише в складі кримінального правопорушення, передбаченому ч.3 ст.161 КК України, вчинення діяння з таким мотивом пов'язане з настанням наслідків у вигляді загибелі людей. Але тут варто розуміти відмінність даної кваліфікуючої ознаки та умисного вбивства. В якості розмежувальної ознаки тут виступає саме форма вини як обов'язкова ознака суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення.

Умисне вбивство з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості вчиняється виключно з умисною формою вини і умисел завжди є прямим, адже такий його мотив підтверджує безпосередньо мету у вигляді наміру, бажання заподіяння смерті особі. А мета, як відомо, не є обов'язковою ознакою у кримінальних правопорушеннях, які вчиняються з непрямым умислом. Що стосується вчинення порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або ставлення до релігії, яке призвело до загибелі людей (ч.3 ст.161 КК України), то таке діяння характеризується ставленням винного до наслідків як у формі непрямого умислу, так і необережності. Тим паче, на практиці трапляються випадки, коли порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або ставлення до релігії, поєднане з умисним вбивством, вбивством двох або більше осіб через необережність, умисним тяжким тілесним ушкодженням, тоді вчинене потребує кваліфікації за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених ч.3 ст.161 та статтями 115 або 119 чи 121 КК України [3].

В процесі здійснення кримінально-правової кваліфікації діянь, вчинених із мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, в тому числі умисного вбивства з такими мотивами (п.14 ч.2 ст.115 КК України), особливу та основну увагу потрібно звертати на наявність спеціального мотиву як обов'язкової ознаки суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. Такий спеціальний мотив полягає саме в нетерпимості винної особи до представників певної раси, національності, релігійної групи. При встановленні такого мотиву у вчиненні умисного вбивства потрібно враховувати, що винний демонструє явну зневагу стосовно потерпілого саме через належність його до конкретної раси, нації (національності) або етнічної групи чи релігії. І тому показує своє ненависне ставлення до такої особи.

У вчиненні даного виду умисного вбивства, мотиви найчастіше мають націоналістичне значення, ненависть до іншої національності, уявну думку про перевагу якоїсь конкретної раси, мови, релігії над іншою [4, с.45].

В п.14 ч.2 ст.115 КК України вказується лише на расову, національну чи релігійну нетерпимість, але, як правильно, на нашу думку, вказують В.К.Гришук, Н.Є.Маковецька та В.В.Плукар, в даній нормі КК України повинні знайти своє

відображення й інші особливо ниці й засуджувані мотиви вбивства, такі як політичні переконання, стать, етнічне або соціальне походження, майновий стан, місце проживання, мовні та інші ознаки. Така позиція підтверджується і нормами Конституції України (стаття 24) [6, с.183].

На нашу думку, невинуватеною є вказівка в п.14 ч.2 ст.115 КК України лише на мотив расової, національної чи релігійної нетерпимості. Адже і в ст.161 КК України йдеться також про більш широке коло мотивів, а саме: порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками. І на думку дослідників даного кримінального правопорушення, такий перелік мотивів не можна вважати вичерпним, в основі яких є ненависницький мотив [13]. Тому варто було б законодавцю в п.14 ч.2 ст.115 КК України розширити коло мотивів, за наявності яких може вчинятись дане умисне вбивство. До таких мотивів варто окрім існуючих, до прикладу, віднести: стать, етнічне або соціальне походження, майновий стан, місце проживання, мовна ознака, інвалідність тощо.

Наступне, на що потрібно обов'язково звертати увагу при здійсненні кримінально-правової кваліфікації, це питання, пов'язані із розмежуванням умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості та складів інших видів умисних вбивств.

Насамперед, умисне вбивство з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості слід розмежовувати із простим умисним вбивством (ч.1 ст.115 КК України), оскільки при вчиненні простого умисного вбивства також може виникати мотив ненависті та нетерпимості до потерпілої особи.

Як стверджують Ю.Л. Шуляк та Є.С. Угленко, українські суди часто кваліфікують вбивства, вчинені на ґрунті ненависті за ч. 1 ст. 115 КК України, тобто повністю ігноруючи ненависницький мотив злочинця [10, с. 194]. Розмежування даних складів кримінальних правопорушень варто проводити за підставами саме виникнення такої ненависті та нетерпимості, які полягають в тому, що при вчиненні простого умисного вбивства нетерпимість виникає з особистих відносин, тобто так звана «побутова ненависть». Що стосується умисного вбивства, передбаченого п.14 ч.2 ст.115 КК України, то при його вчиненні ненависть зумовлюється належністю потерпілої особи до певної раси, національності, релігії, тобто «дискримінаційна ненависть» [4, с.46].

З питань кваліфікації та розмежування саме умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості та простого умисного вбивства, на практиці виникають певні труднощі, помилки у кваліфікації. Так, у практиці Верховного суду зазначається, що органом досудового розслідування Особа 1 була обвинувачена у вчиненні умисного з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, проте суд першої інстанції

помилково перекваліфікував діяння Особи 1 на просте умисне вбивство (ч.1 ст.115 КК України). Але такий вирок був оскаржений прокурором в апеляційному порядку через неправильне застосування норм КК України, тобто у зв'язку з неправильною кримінально-правовою кваліфікацією. Але, не зважаючи на мотивовані аргументи прокурора, апеляційний суд залишив вирок суду першої інстанції без змін. Колегія суддів касаційного суду після перевірки матеріалів провадження, визнала рішення апеляційного суду незаконним, опираючись на позицію Європейського суду з прав людини щодо проявів нетерпимості. Було встановлено, що мали місце мотиви національної нетерпимості, які і вплинули на кваліфікацію, а також суспільно небезпечний наслідок у вигляді настання смерті іншої людини. Тому, Верховний суд колегією суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду скасував ухвалу апеляційного суду з призначенням нового розгляду в суді апеляційної інстанції [5].

Також при кваліфікації діяння як умисне вбивство з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості необхідно звертати увагу на розмежувальні ознаки даного вбивства та умисного вбивства з хуліганських мотивів (п.7 ч.2 ст.115 КК України), але у тих випадках, коли винний та потерпілий є представниками різних рас, національностей чи релігійних конфесій.

Розмежовувати такі склади умисних вбивств також за мотивами їх вчинення. У разі вчинення умисного вбивства з хуліганських мотивів умисел винної особи спрямовується саме на грубе порушення громадського порядку з мотивом протиставлення себе суспільству, демонстрація зневажливого ставлення до оточення, в тому числі і щодо осіб іншої раси, національності чи релігії. А при вчиненні умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості дії винного завжди супроводжуються виключно расовою, національною чи релігійною нетерпимістю. Д.І. Масол [11], Л.В.Дорош пропонують при розмежуванні кримінальних правопорушень, в основу яких лягає мотив ненависті, брати до уваги, що вони вчиняються без видимих причин й мети, у зв'язку з чим на практиці можна зустріти випадки, коли їх характеризують як «безмотивні» [12, с. 171].

Отже, при здійсненні кримінально-правової кваліфікації умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості насамперед необхідно звертати увагу на питання про мотив, з яким вчиняється конкретне кримінальне правопорушення.

Висновки. В результаті проведеного дослідження питань щодо кримінально-правової кваліфікації умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості та особливостей розмежування його з іншими складами кримінальних правопорушень, що мають спільні ознаки, можна констатувати наступне.

Безсумнівно умисне вбивство з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості є особливо тяжким злочином, як й інші умисні вбивства при обтяжуючих обставинах, має високий ступінь суспільної небезпеки. Зумовлено це насамперед підвищенням небезпеки на етнічному, політичному, релігійному ґрунті, реальним збільшенням насильницьких злочинів через расову, національну чи релігійну ненависть. Це стало проблемою як правоохоронних органів, так і суспільства в цілому.

Умисне вбивство з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості вчиняється виключно з умисною формою вини і умисел завжди є прямим та обов'язково з мотиву расової, національної чи релігійної нетерпимості. При цьому мотив є обов'язковою визначальною ознакою, оскільки за наявності саме вказаного мотиву діяння може кваліфікуватись за п.14 ч.2 ст.115 КК України.

Невиправданою, на нашу думку, є вказівка в п.14 ч.2 ст.115 КК України лише на мотив расової, національної чи релігійної нетерпимості. Адже і в ст.161 КК України йдеться також про більш широке коло мотивів, а саме: порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками. І на думку дослідників даного кримінального правопорушення, такий перелік мотивів не можна вважати вичерпним, в основі яких є ненависницький мотив. Тому варто було б законодавцю в п.14 ч.2 ст.115 КК України розширити коло мотивів, за наявності яких може вчинятись дане умисне вбивство. До таких мотивів варто окрім існуючих, до прикладу, віднести: стать, етнічне або соціальне походження, майновий стан, місце проживання, мовна ознака, інвалідність.

Умисне вбивство з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості слід розмежовувати з іншими видами умисних вбивств такими як просте умисне вбивство та умисне вбивство з хуліганських мотивів.

Зважаючи на сказане, серед перспектив подальших розвідок даного напрямку може бути розробка вирішення питання саме про встановлення та всебічний аналіз особливостей кваліфікації інших кримінальних правопорушень проти життя людини, включаючи і спеціальні склади злочинів проти життя людини. Деякі моменти даних питань залишаються малодослідженими та потребують додаткового аналізу.

Література:

1. Конституція України: Закон від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2314-III. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

3. Науково-практичний коментар до статті 161 Кримінального кодексу України. URL: <http://www.jurists.org.ua/criminal-law/1812-naukovo-praktichniy-komentar-do-st-161-kriminalnogo-kodeksu-ukrayini.html>
4. Зінченко І.О. Кваліфікація кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи за заг. ред. М.І. Панова. Харків: Право, 2019. 248с.
5. Анна Радзівілл Умисне вбивство з мотивів національної нетерпимості: юридична практика. URL: <https://pravo.ua/umysne-vbyvstvo-z-motyviv-natsionalnoi-neterpymosti-analiz-aktualnoi-praktyky-kks-vs/>
6. Вбивства людини за кримінальним правом України / В.К. Гришук, Н.С.Маковецька, В.В.Плукар, Г.З.Яремко. Львів-Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2019. 335 с.
7. Постанова Верховного Суду від 14.02. 2023 р. Судове провадження №51-1771км22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109157234>.
8. Смірнова І. С. Кримінальна відповідальність за порушення рівноправності громадян, перелік «захищених ознак», за яких настає відповідальність (порівняльний аспект). Південноукраїнський правничий часопис «Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення». 2022. №4. Ч.3. С.48-55. URL: chrome-extension://kdpelmjpfafjppnhbloffcjpeomlnpah/http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2022/4/part_3/9.pdf
9. Зуєнко Д.О. Сучасний стан дослідження проблеми кримінально-правової охорони рівності громадян за ознакою сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності в Україні. Юридичний науковий електронний журнал. №8. 2022. С. 427-430.
10. Шуляк Ю. Л., Угленко Є. С. Проблемні питання застосування деяких норм законодавства про кримінальну відповідальність, вчинених на ґрунті дискримінації. Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія». 2016. № 4. С. 188–196.
11. Головка О. М. Правові засади протидії мові ворожнечі: ретроспективний огляд та аналіз перспектив. Інформація і право. 2021. 2 (37). С. 28–38.
12. Дорош В. Мотив расової, національної чи релігійної нетерпимості як кваліфікуюча ознака злочинів проти життя і здоров'я особи. Проблеми законності. 2011. Вип.114. С. 163–173.
13. Шармар О.М. Особливості кримінальної відповідальності за порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності, статі та за іншими ознаками в умовах воєнного стану. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». Розділ VIII. Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. С.323-329. URL: <chrome-extension://kdpelmjpfafjppnhbloffcjpeomlnpah/https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/05/58.pdf>

References

1. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon vid 28 chervnia 1996 r. № 254k/96-VR. Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy [Constitution of Ukraine: Law, Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian]
2. Kryminalnyi kodeks Ukrainy vid 05.04.2001 r. № 2314-III. Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy [Criminal Code of Ukraine. Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian]

3. Naukovo-praktychnyi komentar do stat' 161 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [Scientific and practical commentary on Article 161 of the Criminal Code of Ukraine] // <http://www.jurists.org.ua/criminal-law/1812-naukovo-praktychniy-komentar-do-st-161-kryminalnogo-kodeksu-ukrayini.html> [in Ukrainian]
4. Zinchenko I.O. (2016) Kvalifikatsiia kryminalnykh pravoporushen proty zhyttia ta zdorovia osoby [Qualification of criminal offenses against life and health] za zah. red. M.I. Panova. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian]
5. Anna Radzivill Umysne vbyvstvo z motyviv natsionalnoi neterpymosti: yurydychna praktyka [Premeditated murder motivated by national intolerance: legal practice]. URL: <https://pravo.ua/umysne-vbyvstvo-z-motyviv-natsionalnoi-neterpymosti-analiz-aktualnoi-praktyky-kks-vs/> [in Ukrainian]
6. Vbyvstva liudyny za kryminalnym pravom Ukrainy [Murder under the criminal law of Ukraine] / V.K. Hryshchuk, N.Ie.Makovetska, V.V.Plukar, H.Z.Iaremko (2019). Lviv-Khmelnytskyi: Khmelnytskyi universytet upravlinnia ta prava imeni Leonida Yuzkova [in Ukrainian]
7. Postanova Verkhovnoho Sudu [Supreme Court ruling] vid 14.02. 2023 r. Sudove provadzhennia №51-1771km22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109157234>. [in Ukrainian]
8. Smirnova I. S. (2022) Kryminalna vidpovidalnist za porushennia rivnopravnosti hromadian, perelik «zakhyshchenykh oznak», za yakykh настаie vidpovidalnist (porivnialnyi aspekt) [Criminal liability for violation of equality of citizens, list of "protected characteristics" for which liability arises (comparative aspect)]. Pivdenoukraiynskyi pravnychi chasopys «Protydiia zlochynnosti: problemy praktyky ta naukovo-metodychne zabezpechennia». 4, 48-55. URL: chrome-extension://kdpelmjpfafjppnhbloffcjpeomlnpah/http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2022/4/part_3/9.pdf [in Ukrainian]
9. Zuienko D.O. (2022) Suchasnyi stan doslidzhennia problemy kryminalno-pravovoi okhorony rivnosti hromadian za oznakoiu seksualnoi oriientsatsii ta hendernoi identychnosti v Ukraini [Current status of research into the problem of criminal legal protection of equality of citizens on the basis of sexual orientation and gender identity in Ukraine]. Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal. 8. 427-430 [in Ukrainian]
10. Shuliak Yu. L., Uhlenko Ye. S. (2016) Problemni pytannia zastosuvannia deiakykh norm zakonodavstva pro kryminalnu vidpovidalnist, vchynenykh na grunti dyskryminatsii [Problematic issues of the application of certain norms of legislation on criminal liability for acts committed on the grounds of discrimination]. Visnyk Chernivetskoho fakultetu Natsionalnoho universytetu «Odeska yurydychna akademiia». 4. 188–196 [in Ukrainian]
11. Holovko O. M. (2021) Pravovi zasady protydii movi vorozhnechi: retrospektyvnyi ohliad ta analiz perspektyv [Legal framework for countering hate speech: a retrospective review and analysis of prospects]. Informatsiia i pravo. 2 (37). 28–38 [in Ukrainian]
12. Dorosh V. (2011) Motyv rasovoi, natsionalnoi chy relihiinoi neterpymosti yak kvalifikuiucha oznaka zlochyniv proty zhyttia i zdorov'ia osoby. Problemy zakonnosti [The motive of racial, national or religious intolerance as a qualifying feature of crimes against the life and health of a person. Problems of legality]. 114. 163–173 [in Ukrainian]
13. Sharmar O.M. (2023) Osoblyvosti kryminalnoi vidpovidalnosti za porushennia rivnopravnosti hromadian zalezho vid yikh rasovoi, natsionalnoi, rehionalnoi nalezhnosti, relihiinykh perekonan, invalidnosti, ctati ta za inshymy oznakamy v umovakh voiennoho stanu [Features of criminal liability for violation of the equality of citizens depending on their racial, national, regional affiliation, religious beliefs, disability, gender and other characteristics in conditions of martial law]. Elektronne naukovye vydannia «Analitychno-porivnialne pravoznavstvo». Rozdil VIII. Kryminalne pravo ta kryminolohiia; kryminalno-vykonavche pravo. URL: <chrome-extension://kdpelmjpfafjppnhbloffcjpeomlnpah/https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/05/58.pdf> [in Ukrainian]